

УДК. 37.013.46.

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН МАКАЛ-ЛАКАПТАРЫ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫН АКЫЛ
ТАРБИЯСЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ
ФОРМИРОВАНИЕ УМСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ
ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА
FORMATION OF MENTAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH PROVERBS AND
SAYINGS OF THE KYRGYZ PEOPLE.

Маткасымова М.О.-магистр, ОГПИ
mminavar@gmail.com

Аннотация: Бул макалада башталгыч класстын мугалимдерине сабакта окутуу жана тарбиялоо процессинде кыргыз элинин макал- лакаптарын колдонуу боюнча сунуштар берилет. Сабактын темасынын мазмунуна жараша ата - бабалар интеллектуалдык маданиятты, акыл — билимди башкы байлык, негизги дөөлөт жана адам баласына гана таандык башкы касиет катары баалап келгендигин колдонуу менен балдардын түшүнүгүн кеңейтсе болот.

Аннотация: В данной статье даются рекомендации учителям начальных классов по использованию пословиц и поговорок кыргызского народа в процессе преподавания и воспитания на уроках. В зависимости от содержания темы урока можно расширить представление детей, используя то, что их предки оценивали интеллектуальную культуру, интеллект как главное богатство, основные ценности и главные качества, присущие только человеческому ребенку.

Abstract: This article provides recommendations to primary school teachers on the use of Proverbs and sayings of the Kyrgyz people in the process of teaching and education in the classroom. Depending on the content of the lesson topic, you can expand the representation of children, using the fact that their ancestors evaluated the intellectual culture, intelligence as the main wealth, the basic values and the main qualities inherent only to the human child.

Ачык сөздөр: макал-лакаптар, интеллектуалдык маданиятты, элдик оозеки чыгармалар, акыл тарбиясы, акыл-насаат, акылмандуулук, адептүүлүк.

Ключевые слова: пословицы и поговорки, интеллектуальная культура, устные народные произведения, интеллектуальное воспитание, мудрость, нравственность.

Key words: Proverbs and sayings, intellectual culture, folk works, intellectual education, wisdom, morality.

Бүгүнкү мектеп окуучуларын тарбиялоодо ата-бабаларыбыздын педагогикалык баалуу мурастары болгон табиятка, коомго карата көз караштарын туюнтууга таамай айтылган макал-лакаптар, жаратылышты, жан-жаныбарларды андап билүүгө байланыштуу тамсилдер, табышмактар, коомдук турмушка байланыштуу акыл-насаат берүүнү көздөгөн санаттар, эмгекке арналган ырлар, кадимки турмуш менен фантазия аралашкан укмуштуу жөө жомоктордон баштап, элибиздин руханий дүйнөсүнүн океанына айланган «Манас» эпосуна чейинки элдик оозеки чыгармалар, элдик салт-санаа, үрп-адаттар адамдын жан дүйнөсүн калыптандырып тарбиялоонун эң мыкты үлгүлөрү болуп келүүдө. Мектеп окуучуларын адептүүлүккө, акылмандуулукка тарбиялоодо, алардын инсандык касиеттерин туура калыптандырууда мындай сапаттардын маңыз-маанисин терең андап түшүнүүнүн мааниси өтө чоң.

Ата-бабаларыбыз илгертеден эле адам баласына таандык эң башкы касиет катары акыл менен билимдүүлүктү, адептүүлүктү жогору баалап келишкеш. Макал-лакаптар-кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгында өзгөчө орунду ээлейт. Өсүп келе жаткан жаш муундар үчүн кыргыздар байыртан мурас калтырган аңгемелерде, макал - лакаптарда акыл менен билимдин, адептин адам турмушундагы ордун ар тараптуу түшүнүүгө, алардын билимге болгон дитин, кунтун ойготууга негиз болуучу осуяттары өтө көп кездешет.

Педагогдор, коомдук ишмерлер балдарды тарбиялоодо макал-лакаптардын маанисин өзгөчө баалап келишкен. Бул боюнча улуу орус педагогу К.Д.Ушинский: «Макалдар жана лакаптар – бул кептин гүлдөрү, анда элдин акылмандыгы иштелген», – деп белгилейт. Ал эми М.Горький: «Макалдар жана лакаптар гана элдик массанын оюн билдирет, айрыкча үйрөтүүчү жагы күчтүү» – деп жазган.

Адам- макал жана лакаптарда бардык реалдуулуктун борборунана орун алат, анын ишмердигиндеги жашоонун кооздугунун, бүтүндүгүнүн мазмуну ар тараптуу берилет, адам акыл-эстүү жандык болгону үчүн жогору бааланат. Адамдын башка жандыктардан айырмасы - акылы, эс тутуму бар, акыл качып кутулбаган “амалкөй” катары таанылат.

Кыргыз жомокторунун башкы каармандары хандар канчалык каардуу залым, казаптуу болгондугуна карабастан, акырында кедей жана кембагалдар күрөштө акылынын, айла - амалынын артыкчылыгы менен жеңишке ээ болушат.

Ушундай амалкөйлүк аркылуу адам түрдүү кыйынчылыктардан чыга алган, аны жеңе билген жеке инсандыгын жана артыкчылыгын түшүнгөн индивид катары каралат. Адам өзүнө карата сынчыл болот жана жекече “Менин” түшүнөт, аны баалай билет. “Акылдуу ката кетирсе, өзүн жемелейт. Акылсыз ката кетирсе, жолдошун жемелейт”, - деген макал аркылуу адам өзүнө карата сынчыл, жеке өзүнүн “Мендигин” баалай билгендиги түшүндүрүлөт.

Кыргыз макал-лакаптарында “акылдуу” жана “акылсыз” деген түшүнүктөр аркылуу адамдын социалдык жагы түшүндүрүлөт. Жогорудагы макалда акылдуу адам ойлонуп, ар бир ишке талдоо жүргүзүп, жыйынтыгы жөнүндө ойлонорун, ал эми акылсыз адам өзүнүн кемчилигин сезбеген, башкадан күнөөнү издеген адам катары белгиленет. “Акылдуу мактанса, ишти тындырат, акмак мактанса бутун сындырат” – деген макал бар. Ошондой эле “Акылдуу миң азаптан кутулат, акылсыз бир азапка тутулат” дешет [1,31] . Андыктан акылдуу адам менен жанаша жашоо көп ийгиликке алып келерин, акылсыз кыйынчылыкка дуушар кыларын эскертет: “Акылдуунун алды менен жүр, акмактын арты менен жүр”. Акылдуу адам кыска жана анын айтканы баары үчүн нуска экендигин, өзү өлсө да сөзү өлбөйт.

Макал-лакап ар бир элдин дүйнө тануучулук көз карашынын, тарыхый өсүп өнүгүү жолунан, улуттук өзгөчөлүгүнө жараша болгон акыл эстин жыйындысы. Макал- лакап дайыма кеңеш берет, акыл үйрөтөт. Адеп ахлактык тарбия берүү, эскертүү, сындoo максатын көздөп, адамдын таанып билүү интеллектуалын, өндүрүштүк, эстетикалык жана руханий муктаждыктарын канаатандырат.

Макал-лакаптын ден соолук, акыл эс, илим, билим, мекен, жаратылыш, жан жаныбарлар, таптык маанидеги, жек-жаат, тууганчылык башкача айтканда турмуштук категориялардын бардык аспектилерин камтыйт. Макал-лакаптар эзелтеден бери тарбиялоо максатында педагогикалык каражат катары колдонулуп келет. Ал педагогикалык идеяны камтып үйрөтүүчүлүк таасири бар, адамдын мүнөзүнө баа берүү, инсанды калыптандырууда мааниге ээ болуучу оң жана терс мүнөздөргө баа берүүчү, тарбиялоого үндөөчү, адамзат өзүн тарбиялоочу жана кайра тарбиялоочу функцияга ээ болуучу тарбиялык таасирге ээ. Макал-лакаптар бүт эл тарабынан жаралып жалпы элдин ой пикирин масштабы өтө кенен. Адам баласына тиешелүү болгон түрдүү сапаттар,

туюнтат. Аларда элдин турмушка болгон баасы, байкоосу жана турмуштук тажрыйбалары камтылган. Эгер макал лакаптар жеке адам тарабынан түзүлүп, ал көпчүлүктүн оюн туюнта албаса, анда ал элдик боло албай калмак.

Макал-лакаптар кылымдар бою маанисин сактоо менен муундан-муунга өткөрүлүп берилип келе жатат. Кыргыз элинде мындай деп айтышат: *«Акылды элден, балыкты суудан изде»; «Адам эмгекке, тилекке тойбойт, бөрү койго тойбойт»; «Акыл – дос, акыл – таяныч»; «Акыл – алтын, ой – күмүш»* [2, 87]. Ушул сыяктуу кыска жана нуска макалдар акылмандык элде экенин, а эл акылды жогору бааларын билдирет.

Эл баарынан мурда акылы боюнча адамдын абийирин, кадыр-баркын баалаган. Ошондуктан эл жаштарга мындай деген: *«Акчага бай болбосоң да, акылга бай бол», «Акылдуу адам – аз сүйлөйт, акылсыз адам – көп сүйлөйт»*. Элде акылдуу адам – адептүү, тартиптүү, чынчыл, ак ниет, эмгекчил катары кабыл алынат. Келечектеги муунга кам көрүү – демек, алардын акылы жөнүндө, акыл жактан өнүгүүсү жана тарбиясы жөнүндө кам көрүү болуп саналат. Элдин терең ишеними боюнча урматка, кадыр-баркка, сүйүүгө жетүү үчүн адам баласы акылдуу болушу зарыл. Ошон үчүн элдик акылмандыкта төмөндөгүдөй айтылат: *«Адамга урмат жана даңкты акыл алып келет», «Адам окуудан акыл алат», «Эгер өзүң билимсиз болсоң, башкалардан үйрөнүүдөн уялба»*.

Акылга жана акыл тарбиясына болгон мына ушундай мамиле курчап турган чөйрө жөнүндөгү билимдерге ээ болууга чакырык катары кызмат кылды. Чоң кишилердин жетекчилиги астында балдар турмушта керектүү болгон ык, машыгууларга, билимдерге, маалыматтарга ээ болушкан.

Кыргыз эли өзүнүн оозеки чыгармаларында адамдын акыл-эсине, билимине жогору баа берүү менен кийинки жаш муундарды талыкпастан ага умтулууга, аракеттенүүгө чакырат. Мисалы: *«Алтынды жараткан таш, акылды жараткан баш», «Акылдуу болуш аста-аста, акмак болуш бир наста», «Мал-мүлкүмдү ал, акыл-эстен ажыратпа», «Ай түндө керек, акыл күндө керек»*.

Акыл менен билимдин улуулугу жөнүндөгү элдик даанышмандык төмөнкү макалдарда да таамай, так айтылат: *«Акыл — тозбогон тон, билим - түгөнбөгөн кен», «Билими күчтүү миңди жыгат, билеги күчтүү бирди жыгат», «Кылыч — курал эмес, акыл — курал», «Күч кетет, акыл кетпейт», «Билген миңди башкарат»*. Бул жана буга окшогон макал-лакаптардан биз элдин акыл-эсти кандай жогору бааларын көрөбүз жана ал дайыма бардык жерде, бардык мезгилде кандай керектүүлүгүн туябыз.

Элибиз адилетсиздик менен жек көрүүчүлүктөн кутулуунун туура каражатын адамдын сабаттуулугунан көргөн жана көрмөкчү. Элде мындай деп айтылат: *«Эс-акыл – бакыт, окумуштуулук – кен»; «Билүүгө жаралгандан көз жумганча умтул»*. Мына ушундай ар бир ой мазмундук гана жагынан эмес, тарбиялык баалуулугу менен да айырмаланат. Ар бир фраза – окууга же китеп тарбиясына болгон чакырыктай туюлат.

Макал-лакаптын ар бири үйрөтөт, ар бири акыл айтат, жаман жооруктан качык болууга мажбурлайт, сактанууну жеткире тушундурот, жана кандайча болуу керектигин жиги менен эрежелеп отурбай, таамай, так айтып салат. Ал улуу-кичиктин баарына өмүр бою эреже, салт катары кызмат кылат. Бул жанрдын башкалардан айырмасы көөнөрүп, колдонуудан чыгып калаары деле түк байкалчуудай эмес. Ошентип, макал-лакап сыноодон өткөн элдин педагогикалык даанышмандыгы дегенге арзыйт.

Кыргыз жомокторунун башкы каармандары хандар канчалык каардуу залим кааптуу болгондугуна карабастан, акырында кедей жана кембагал күрөштө акылынын, айла-амалынын артыкчылыгы менен жеңишке ээ болушат.

Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгында өсүп келе жаткан муундардын акыл жактан жетилүүсү жөнүндөгү элестөөсү чагылдырылган жана ага умтулуу, чакырык даана

сезилип турат. Себеби, акылдуу адам – улуу жана ишкер, элдин жүгүн аркалаган кеменгер. Бул жөнүндө кыргыз макал-лакаптарында мындайча берилген:

«Акылдуу адам – улуу адам»,
«Акылдуу адам – даңктуу адам»,
«Акылдуу адам – кымбат адам»,
«Акылдуу адам – ишмер адам» [3]

Кыргыз элинде сабаттуу бол, чоң адамдын кеңешин ук, акылдуу бол, тартиптүү бол деген көптөгөн элдик чакырыктар, насааттар кездешет. Мисалы: «Ар иште акыл-эс керек». Бул темада көптөгөн башка дагы элдик макал-лакаптар бар. Мына алардын кээ бирлери: «Окуу – билим азыгы, билим – ырыс азыгы», «Акча тапкан бай эмес, акыл тапкан бай», «Акылдуу акмак болбойт таптаганда, акмакка акыл кирбейт мактаганда», «Суунун тайызы, акылдын тереңи жакшы», «Акыл–курал», «Акыл чирибейт», «Акыл азбайт», «Энеден сүт ичет, акылмандан акыл ичет».

Кыргыз эли өзүнүн оозеки чыгармаларында өзүлөрүнүн мураскерлерин талыкпастан акылдуу болууга, алга умтулууга, аракеттенүүгө чакырган. Эл адилетсиздиктен жана жек көрүүчүлүктөн кутулуунун бирден бир каражатын сабаттуулуктан көрөт: «Акылдуу сөз – баа жеткис байлык», «Акылы жокко сакалы жардам бербейт», «Бала кезден тартып, көргө киргенге чейин билимге умтул». Мындай типтеги ар бир макал-лакап талашсыз тарбиялык баалуулукка ээ.

Ошентип, акыл тарбиясы – өсүп келе жаткан муунду жашоого, эмгекке даярдоонун эң маанилүү тарабы, акыл ишмердиктерине кызыктыруу менен акылын өстүрүү, таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрүн арттыруу, билимге, ага ээ болуунун ыкмалары менен куралдандырып, аларды практика жүзүндө колдонушуна көмөктөшүү, акыл эмгек маданиятын өнүктүрүү болуп саналат. Акылдын өнүгүшүнө ар тараптуу ишмердик өз таасирин тийгизет анткени, ишкердиктин мүнөзү да маанилүү. Бекерчилик, жалкоолук, адепсиздик жана максатсыз убакыт өткөзүү интеллектуалдык жардылыкка, акыл жана нравалык майыптыкка да алып келиши мүмкүн.

Адабияттар:

1. Киргизские пословицы, поговорки и изречения [Текст]. – Фрунзе: Мектеп, 1979. – 31 с.
2. Койчуманов Ж. Тоголок Молдонун агартуучулук ишмердүүлүгү жана педагогикалык идеялары. – Ф., 1975. – 87 б.
3. Кыргыз эл макал-лакаптары. – Ф., 1991.
4. Алимбеков А, Кыргыз этнопедагогикасы. I бөлүм. Б, 1996.